4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Х.: Консум, 2005. 656 с.

5. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 3-тє вид., доп. і перероб. К.: Правова єдність, 2011. 524 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

8. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко, І.В. Бенедик, І.О. Биля-Сабадаш, Л.Л. Богачова; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.

9. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2004. 512 с.

10. Конституційне право України: підручник для студ. вищих навч. закл. / за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. К.: ВД «Ін Юре», 2002. 544 с.

11. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

12. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 19. Ст. 134.

КОТУХА О. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
(Львівський торговельно-економічний університет)

ФЕДОРОВ М. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу
(Львівський торговельно-економічний університет)

УДК 340.001.73:378.1

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджуються актуальні проблеми реформування вищої юридичної освіти в Україні. Автори аналізують сучасний стан нормативно-правового регулювання відносин у сфері вищої юридичної освіти, рівень підготовки юристів та їхню готовності до практичної діяльності щодо захисту прав і свобод громадян. Обґрунтовується необхідність системної реформи освіти відповідно до положень Болонської конвенції. Досліджується зміст проекту Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правників відповідно до європейських стандартів вищої освіти, проектів законів

«Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» та «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію».

Ключові слова: *вища освіта, юридична освіта, концепція, вдосконалення, реформа, навчальний процес, заклад вищої освіти.*

В статье исследуются актуальные проблемы реформирования высшего юридического образования в Украине. Авторы анализируют современное состояние нормативно-правового регулирования отношений в сфере высшего юридического образования, уровень подготовки юристов и их готовность к практической деятельности по защите прав и свобод граждан. Обосновывается необходимость системной реформы образования в соответствии с положениями Болонской конвенции. Исследуется содержание проекта Концепции совершенствования правового (юридического) образования для профессиональной подготовки юристов в соответствии с европейскими стандартами высшего образования, проектов законов «О юридическом (правоведческом) образовании и общем доступе к правоведческой профессии» и «О юридическом образовании и юридической (правоведческой) профессии».

Ключевые слова: *высшее образование, юридическое образование, концепция, совершенствование, реформа, учебный процесс, учреждение высшего образования.*

The article investigates the actual problems of reforming higher legal education in Ukraine. The authors analyze the current state of regulatory legal regulation of relations in the field of higher legal education, the level of training of lawyers and their readiness for practical activities regarding the protection of the rights and freedoms of citizens. The necessity of the systemic reform of higher legal education in accordance with the provisions of the Bologna Convention is substantiated. The content of the draft Concept for the improvement of legal (legal) education for the professional training of a lawyer in accordance with European standards of higher education, draft laws "On Legal (Legal) Education and General Access to the Legal Profession" and "On Legal Education and the Legal (Legal) Profession".

Key words: *higher education, legal education, concept, improvement, reform, educational process, institution of higher education.*

Вступ. Після здобуття незалежності Україна стала на шлях побудови модерної демократичної, правової, соціальної, людиноцентристської держави. Держава з її громіздким вартісним апаратом має служити людині, а не навпаки. Соціально-політичні зміни в суспільстві неможливі без освічених, всебічно підготовлених спеціалістів різного профілю. Особлива роль відводиться правникам, які мають бути переорієнтовані із представництва та захисту, здебільшого інтересів держави, на забезпечення верховенства права через захист прав і законних інтересів громадян і надання послуг правового характеру. Готувати таких юристів нової формації покликана система вищої юридичної освіти України.

Наявність вищої юридичної освіти є необхідною передумовою юридичної професії. Якісна освіта є основою високої професійної компетентності правника. Ці положення є аксіомою і ні в кого не викликають заперечень. Метою реформи системи вищої юридичної (правничої) освіти є підготовка правника нової формації відповідно до його фундаментальної ролі – утвердження верховенства права через захист прав і свобод людини.

Стан дослідження. Провідні українські вчені в галузі юриспруденції досліджували проблеми юридичної освіти, аналізували її сучасний стан і прогнозували перспективи розвитку. Варто зазначити ґрунтовні праці таких учених, як: В. Тацій, Ю. Шемшученко, В. Андрейцев, В. Кафарський, Ю. Барабаш, В. Комаров, Н. Кузнєцова та ін. Автори цієї статті

свого часу теж досліджували окремі питання вдосконалення вищої юридичної освіти [14]. Наукова спільнота України, юристи-практики згодні, що стан вітчизняної юридичної освіти не відповідає сучасним вимогам суспільного розвитку і потребам ринкових відносин. Підготовка юристів нової формації неможлива без реформи системи вищої юридичної (правничої) освіти відповідно до положень Болонської конвенції.

Проте одностайна підтримка державними органами і вченою спільнотою необхідності реформи вищої юридичної освіти не виключає розмаїття поглядів на шляхи її здійснення.

Постановка завдання. Метою статті є висловлення авторського бачення мети, завдань, основних напрямів і заходів щодо здійснення реформи вищої юридичної освіти в Україні.

Результати дослідження. Проблема невідповідності стану вищої освіти рівню розвитку суспільних відносин стосується не тільки України. Зі створенням єдиного економічного європейського простору постала проблема гармонізації системи вищої освіти окремих країн-членів Європейського Союзу. Початком реформування вищої освіти в країнах Євросоюзу стало ухвалення «Спільної декларації про гармонізацію принципів побудови європейської системи вищої освіти» (Сорбонської декларації) 25 травня 1998 р., яку підписали міністри освіти чотирьох провідних держав Європи: Франції, Італії, Великобританії та Німеччини [1].

18–19 червня в м. Болонья (Італія) відбулася перша зустріч міністрів країн Європи, які відповідають за сферу вищої освіти. За результатами зустрічі була ухвалена спільна заява міністрів освіти країн Європи – Болонська конвенція. Її підписали 30 уповноважених представників від 28 країн Європи. Україна в цій зустрічі участі не брала [2].

В Україні тільки 2004 р. розпочався педагогічний експеримент із впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу [3]. Тоді ж була затверджена Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України [4].

З метою реформування вищої освіти в державі Міністерством освіти і науки України розроблялися відповідні концепції, стратегії тощо, які здебільшого так і залишилися проектами [5; 6].

Зміни у вищій освіті проводилися переважно без відповідної стратегії, безсистемно та й то тільки щодо її форми, а не змісту, успадкованого від колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Рекомендації вчених щодо вдосконалення підготовки фахівців шляхом реформування вищої освіти практично не впроваджувалися в життя.

Проблеми вищої освіти в Україні найбільш яскраво проявилися у вищій юридичній освіті. Стрімке зростання кількості навчальних закладів, що здійснювали підготовку правників, нестача кваліфікованих науково-педагогічних кадрів, конкурентна боротьба між закладами вищої освіти за абітурієнта призвели до того, що стан юридичної освіти, а отже, рівень підготовленості юристів став вкрай низьким.

Сьогодні постала нагальна потреба реформування саме юридичної освіти, що зумовлено високим призначенням правника в забезпеченні верховенства права через захист прав і свобод громадян, тобто в побудові дійсно демократичної, соціальної правової держави.

Реформувати необхідно весь механізм вищої юридичної освіти, який складається за класичною схемою із трьох основних складових елементів: 1) законодавчі й інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері вищої юридичної освіти; 2) система державних та інших органів і установ, що організують та/або здійснюють освітній процес та/або контролюють, оцінюють його результати; 3) форми, види та методи освітньої діяльності.

Правовою основою освітньої діяльності в Україні є Конституція України, закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», укази Президента України й постанови Кабінету Міністрів України у сфері вищої освіти, накази Міністерства освіти і науки (далі – МОН) України тощо. Вказані законодавчі акти мають загальний характер і стосуються системи вищої освіти загалом, не виділяючи особливостей вищої юридичної освіти.

МОН та Міністерством юстиції України за підтримки координатора проектів Організації з безпеки і співробіництва в Європі (далі – ОБСЄ) в державі розроблений проект Концепції вдосконалення юридичної освіти в Україні [7].

14 вересня 2016 р. під час круглого столу «Модернізація правничої освіти в Україні та обговорення здобутків експерименту з проведення в 2016 р. ЗНО при вступі до магістратури за спеціальністю «Право»» вченому загалу був презентований проект «Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» (далі – проект Концепції). На презентації, характеризуючи сучасний стан юридичної освіти в Україні, координатор проектів ОБСЄ в Україні зазначив: «Сьогодні в Україні є понад 200 юридичних вишів, випускниками яких щороку стають 30 000 студентів, і лише трохи більше 10 відсотків із них займаються юридичною практикою в майбутньому. Основна проблема полягає в тому, що якість юридичної освіти не відповідає потребам ринку» [8].

Після презентації в Україні розпочався процес громадського фахового обговорення проекту Концепції. Для якомога більшого залучення до процесу ознайомлення з текстом проекту Концепції юристів-вчених, юристів-практиків, а також усіх зацікавлених осіб було запроваджено практику проведення регіональних презентацій (Харків, Чернівці, Київ, Дніпро й ін.).

Положення проекту Концепції щодо оновленого розуміння поняття правничої професії, процедури допуску до неї, компетенційного змісту стандарту вищої освіти, наскрізного магістерського рівня вищої освіти зі спеціальності «Право», форм навчання, критеріїв якості юридичної освіти та рейтингового оцінювання правничих шкіл отримали неоднозначну оцінку, а то й цілковите несприйняття частиною науковців та практиків і стали предметом наукових дискусій.

За підсумками обговорень проекту Концепції науковцями було напрацьовано низку обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення юридичної освіти в Україні, які так і не були враховані МОН України. Проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії й досі залишається проектом.

28 вересня 2017 р. до Верховної Ради України групою народних депутатів подано проект закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (реєстр. № 7147) [9]. Автори законопроекту продублювали в ньому основні положення відповідного проекту Концепції, дещо їх розширивши. Рекомендації публічних обговорень і зауваження науковців щодо проекту Концепції в законопроекті не відображено. Ґрунтовний висновок до проекту закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від 28 вересня 2017 р. підготувала група відомих українських учених із Національної академії правових наук України [10]. У висновку детально аналізується текст документа, наводяться численні приклади невідповідності вказаного законопроекту положенням Конституції України, нормам чинного законодавства, порушень правил нормотворчої техніки. Через численні недоліки та спірні положення зазначений проект закону в разі його ухвалення як закону України не зможе бути ефективним регулятором сфери вищої юридичної освіти, основою для її системного реформування.

17 жовтня 2017 р. до Верховної Ради України поступив ще один, альтернативний проект закону України «Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію» (реєстр. № 7147–1) [11].

Трохи детальніше зупинимося на основних положеннях цього альтернативного законопроекту. Його автори виходять із наявності двох юридичних спеціальностей: «Право» та «Міжнародне право». Передбачаються три рівні підготовки правників: початковий (короткий цикл), перший (бакалавр) та другий (магістратура) рівень вищої освіти. На нашу думку, юристи, що готуються закладами вищої юридичної освіти України, – це насамперед «продукт для внутрішнього українського ринку», тому закріплення на законодавчому рівні окремої юридичної спеціальності «Міжнародне право» є недоцільним. Ми підтримуємо

також наявність дворівневої системи підготовки юристів – бакалаврат і магістратура. Має тільки змінитися стратегія підготовки та використання спеціалістів вказаних рівнів. Юристи освітнього рівня «бакалавр» – це всебічно підготовлені правники для практичної діяльності у сфері права на всіх посадах, окрім наукових і науково-педагогічних. Ступінь бакалавра права здобувається на основі повної загальної середньої освіти і присуджується в результаті успішного засвоєння відповідної освітньої програми й успішного складання Єдиного державного кваліфікаційного іспиту. Метою проведення такого іспиту зі спеціальності «Право» є забезпечення об'єктивності та прозорості процедури допуску до юридичних професій та допуску до участі в конкурсі на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Правників освітнього рівня «магістр» має бути не більше 5–10% від випуску бакалаврів. Основне їхнє призначення – наукова та науково-педагогічна діяльність у сфері права. Умовно кажучи, до магістратури вступатимуть бакалаври, які мають схильність і здібності до науково-дослідницької діяльності. Спрощено, магістратура має стати «підготовчими курсами» для вступу до аспірантури, ад'юнктури тощо. Навчаючись у магістратурі, студент ознайомлюється з методикою наукового дослідження, основами викладацької діяльності, тенденціями юридичної науки, визначається з перспективною темою майбутнього дисертаційного дослідження, готує наукові публікації, бере участь у наукових конференціях тощо. Ступінь магістра права здобувається на основі освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю «Право» і присуджується в результаті успішного засвоєння відповідної освітньої програми, а також виконання й захисту магістерської роботи.

29 листопада 2017 р. Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти звернувся з листом до закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку правників, із проханням розглянути обидва законопроекти і висловити свою позицію щодо них та надати свої зауваження і пропозиції (лист № 04–23/3–1393 від 29 листопада 2017 р.).

Спільним недоліком обох законопроектів, на нашу думку, є норми щодо доступу до правничої (юридичної) професії. Відбулося змішування понять «право на освіту» і «право на працю» через доступ до правничої професії. Доступ до такої професії, у розумінні першого законопроекту, тобто на посади судді, прокурора, адвоката та нотаріуса, вже давно визначений законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про нотаріат» і додаткової регламентації не потребує. Вимоги вказаних законодавчих актів щодо кандидатів на «правничі» посади, які стосуються юридичного стажу, проходження стажування та складання кваліфікаційного іспиту, відповідають світовій практиці провідних держав.

Варто погодитися із твердженням професора П. Пацурківського, що відсутність державної стратегії і взагалі будь-якої послідовної політики в Україні у сфері юридичної (правничої) освіти унеможливлює її системне реформування [12, с. 39].

З метою реформування вищої юридичної освіти в Україні необхідно насамперед вдосконалити нормативно-правове регулювання в цій сфері, для чого:

1. Завершити розроблення концепції реформування вищої юридичної освіти.
2. Ухвалити Закон України «Про вищу юридичну освіту».
3. Розробити державні стандарти юридичної освіти рівнів «бакалавр» та «магістр».
4. Розробити державний стандарт освітньої діяльності закладів вищої юридичної освіти.

Другим складовим елементом механізму вищої юридичної освіти в Україні є система державних та інших органів і установ, що організують та/або здійснюють освітній процес та/або контролюють, оцінюють його результати.

Систему контролюючих органів очолює МОН України, яке здійснює ліцензування й акредитацію закладів вищої освіти, контролює виконання ними ліцензійних умов тощо. Важливу роль відіграє також Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.

Безпосередню підготовку юристів здійснюють заклади вищої юридичної освіти. Це й класичні університети, і відомчі та приватні заклади освіти. Їх кількість після здобуття

Україною незалежності стрімко зростала (з 6 у 1991 р. до 288 у 2009). Сьогодні функціонує понад двісті юридичних навчальних закладів та окремих підрозділів, які дають своїм випускникам диплом юриста державного зразка [13, с. 22]. Значна частина даних закладів вищої освіти готують юристів як «побічний продукт» щодо основного напряму своєї діяльності. Так, це роблять природничі та технічні навчальні заклади, відомчі заклади вищої освіти силових структур – Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, Служби безпеки України (далі – СБУ), Державної фінансової служби (далі – ДФС) України, Міністерства освіти України тощо. Наявність в їхньому складі юридичних факультетів та інститутів є тільки джерелом додаткового фінансування.

З метою реформування системи вищої юридичної освіти стосовно її органів та установ необхідно насамперед:

1. Створити Державну правничу екзаменаційну комісію для адміністрування Єдиного державного кваліфікаційного іспиту, кваліфікаційних іспитів для доступу на посади судді, прокурора, адвоката та нотаріуса, забезпечити її належними нормативно-правовими, кадровими, матеріально-фінансовими ресурсами.

2. Оптимізувати систему закладів вищої юридичної освіти залежно від результатів їхньої освітньо-наукової діяльності та потреб державних органів, інших суб'єктів у правниках.

Реформування вищої юридичної освіти неможливе без суттєвого покращення форм, видів і методів навчального процесу. Для цього необхідно:

1. Здійснювати підготовку юристів тільки за спеціальністю «Право» і за очною денною формою навчання за першим (бакалаврським) і другим (магістерським) рівнями вищої юридичної освіти.

2. Забезпечити перехід на діалогову систему викладання навчальних дисциплін.

3. Збільшити частку практичних занять порівняно з лекціями, надавши студентам змогу самостійно знаходити інформацію з використанням інформаційних ресурсів та технологій.

4. Забезпечити тісний зв'язок навчального процесу з діяльністю практичних органів через навчальну практику та залучення юристів-практиків до цього процесу.

5. Забезпечити якісне та прозоре оцінювання рівня кваліфікації випускників.

6. Запровадити складання Єдиного державного кваліфікаційного іспиту для бакалаврів.

Висновки. Основні шляхи вдосконалення вищої юридичної освіти в Україні базуються та залежать від напрямів реформування системи вищої освіти загалом, але мають певну специфіку порівняно з іншими галузями вищої освіти. Насамперед необхідно визначитися зі стратегічними напрямами її реформування, забезпечивши розроблення стратегії розвитку юридичної освіти, ухвалення спеціального закону про вищу юридичну освіту та відповідних державних стандартів вищої юридичної освіти, юридичної освітньої діяльності.

Потрібно оптимізувати систему закладів вищої юридичної освіти, узявши за критерій результати їхньої освітньо-наукової діяльності та рейтинг серед абітурієнтів.

У навчальному процесі робити наголос на практичну підготовку студентів шляхом переходу на діалоговий стиль викладання, вирішення юридичних казусів та інших завдань правового характеру, забезпечити об'єктивне й неупереджене оцінювання знань. Запровадити Єдиний державний кваліфікаційний іспит для бакалаврів.

Список використаних джерел:

1. Спільна декларація про гармонізацію принципів побудови європейської системи вищої освіти (Сорбонська декларація) від 25 травня 1998 р. URL: http://euroosvita.net/?category=17&id=1037.

2. Болонська конвенція: спільна декларація міністрів освіти Європи від 19 червня 1989 р. URL: http://eduknigi.com/ped_view.php?id=6.

3. Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу: наказ МОН України від 23 січня 2004 р. № 48. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3126/.

4. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 рр.: наказ МОН України від 23 січня 2004 р. № 49. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3127/.

5. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 р.: проект. URL: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf.

6. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 рр.: проект. URL: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf.

7. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika.

8. Концепція реформи юридичної освіти пропонує впровадити «наскрізну» магістерку для правників. URL: http://ukrainepravo.com/news/ukraine/kontsepts-ya-reformi-yuridichno-osv-ti-proponu-vprovaditi-naskr-znu-mag-sterku-dlya-pravnik-v-/.

9. Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії: проект закону України (реєстр. № 7147 від 28 вересня 2017 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=62613.

10. Орлюк О., Мироненко Н., Штефан А. Знищення професії юриста? Висновок до проекту закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від 28 вересня 2017 р. URL: http://yvu.com.ua/znyshhennya-profesiyi-yurysta/.

11. Про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію: проект закону України (реєстр. № 7147–1 від 17 жовтня 2017 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=62728.

12. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Ціннісні виклики українській юридичній (правничій) освіті. Право України. 2017. № 10. С. 38–55.

13. Комаров В. Вища юридична освіта України: нові виміри. Право України. 2017. № 10. С. 20–37.

14. Федоров М. Навчимо студента творчо мислити. Академія. 2003. № 17. С. 15.

15. Котуха О. До питання про реформування вищої юридичної освіти. Правове регулювання економіки. 2013. № 13. С. 57–60.